

- 1 Ekim : Tayyareci İzzettin Beyi öldüren Koko Mustafa (203)
 13 Ekim : Cinayetten Arap Mustafa oğlu Hasan ve 2 kişi (205)
 31 Aralık : Soygunculuktan Mehmet, Arif, Süleyman ve Hüseyin (213)
 2 Ocak 1926 : Katilden İstibli Recep oğlu Ali (213)
 10 Ocak : Yzb. İsmail Hakkı, Alb. Kasap Osman, Refet Reis ve eski Kırşehir mebusu Rıza Bey⁵¹ (214)
 11-13 Ocak : Soygun ve cinayetten 5 kişi (215)
 24 Şubat : Casus Nikola (220)⁵²
 11 Mart : Soygunculuktan Milâs Belediye Reisi Halil İbrahim Hoca, Kürt Şerif, Çerkes Süleyman (221)⁵³
 28 Mart : Soygunculuktan Ali (222)
 7 Nisan : Soygunculuktan Alabaş İsmail ve Mustafa (222)
 17 Nisan : Bursa Hapishane Müdürünü öldürmekten Sütçü Hamdi (222)
 7 Mayıs : Soygunculuktan Molla Mehmet ve 6 arkadaşı (223)

Bu Mahkeme, verdiği hükümlerin büyük bir bölümünü hiyanet-i vataniyeye bağlamıştır (Aybars, s. 267'deki suç türlerine göre ayırım çizelgesi).

c) İzmir Suikast Girişimi Davası ve İttihatçıların Sonu

TBMM Birinci Dönem Lâzistan mebusu Ziya Hurşit ve arkadaşlarının Reiscumhur Mustafa Kemal Paşaya karşı düzenledikleri suikast, aralarından birinin 17 Haziran 1926'da yaptığı ihbar üzerine, Ankara İstiklâl Mahkemesince kovuşturulmaya başlanmıştır.⁵⁴

⁵¹ Bu hükümle ilgili olarak benim ayrıntılı bir yazım vardır: «Ankara İstiklâl Mahkemesinde Bir Hey'et-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye,» *Birikim*, Sayı 33 (Kasım 1977), s. 51-62. Aybars, karar tarihini yanlış olarak 17 gün geç gösteriyor.

⁵² Rum asıllı bir Rus olduğu belirtilen Nikola Oryotopulo'nun 1926 Ocak ve Şubat aylarında yapılan duruşmalarına ait ayrıntılar, 2 Kânunusâni, 15 ve 25 Şubat tarihli *Cumhuriyet* gazetelerinden izlenebilir. «İktisadî ve siyasi malûmat» toplamakla suçlanan bu zat, evrakı arasında bulunan «Türkiye'de Amele Hayatı» namındaki eseri, suç ortaklarından Kenan'ın tertip ettiğini söylemiştir.

Sonuçta, onunla birlikte yargılananlardan Kenan ve Lisaneddin'in 15'er sene hapsine, Arap Nuri'nin ise hudut haricine tardına karar verilmiştir.

⁵³ Bak. «Milâs ve Manisa Vak'alarının Failleri - Çerkez Ethem'le beraber çalışmış olanlar Manisa'yı nasıl basmak istemişlerdi.» (*Cumhuriyet*, 12 Mart 1926)

⁵⁴ «Gazi Hazretlerine İzmir'de tertip edilen bir suikast keşf ve mürettepleri tevkif edilmiştir.» *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1926.

Bu konuda, ayrıntılı (ve güzel fotoğraflı) bir gazeteci incelemesi, Azmi Nihat Erman'ın *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri* adlı yapıtıdır (İstanbul: Teme Yay., 1971).

Duruşmalar başlamadan önce ilginç bir olay, İsyân Mıntıkası İstiklâl Mahkemesi üyelerinin «22 Haziranda yolladıkları telgrafla, suçluların içinde mebusların da bulunduğuna değinerek, böyle alçaklar varsa, derhal dokunulmazlıklarının kaldırılması için Meclisin toplantıya çağrılmasını» istemeleridir (Aybars, s. 227).⁵⁵ Oysa, olaya el koyan öteki İstiklâl Mahkemesi, hiç böyle bir gereksinim duymaksızın, şüphe üzerine «suçüstü» bahanesiyle eski TpCF milletvekillerini tutuklatmaya başlamıştır bile.⁵⁶ Başvekil, tutuklanan Kâzım Karabekir Paşayı serbest bıraktıncı, bu ke-re Ankara İstiklâl Mahkemesi onu da tutuklatmaya kalkmış, ancak Reisi-cumhurun araya girmesiyle, Başvekil Mahkemece alınan önlemlere boyun eğerek kendini kurtarabilmiştir (Erman, s. 36-40; Aybars, s. 227-35).

Ankara İstiklâl Mahkemesi 26 Haziranda İzmir'de, çoğunluğu milletvekili olan 49 tutuklu sanığı yargılamaya başlamıştır. Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de, Eskişehir'de vb. tutuklanmış pek çok sanıktan mahkemeye çıkarılanlar üç gruptu: (1) suikast düzenleyicileri, (2) onlarla ilişkili ve ilişkisiz eski TpCFlılar ve (3) daha eski İttihatçılar. Bunlardan ilk iki grup, 13 Temmuz günü verilen kararda ayıklanmış, İttihatçıların davasıysa Ankara'ya ertelenmiştir.

Bu üç grubun nasıl birarada düşünüldüğü, Mahkeme Reisi Ali Beyin «ihzas-ı rey» niteliğindeki şu basın açıklamasından bellidir:

⁵⁵ Yasama dokunulmazlığına saygı gösterme konusunda, iki İstiklâl Mahkemesinin uygulamaları arasında açık bir tutarsızlık vardır. Göreve başladığının ilk günlerinde de Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat Beyin yargılanması sırasında, Şark İstiklâl Mahkemesi bazı mebusların sorguya çekilebilmesi için başbakanlığa başvurmuş ve gerekirse Anayasanın değiştirilmesini istemiştir. Başbakan, buna verdiği karşılıkta, söz konusu isteğin «Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunda ele alındığını, soruşturması yapılmak istenen mebuslar için Meclisçe dokunulmazlıklarının kaldırılmasından başka yasal yol olmadığı ve Teşkilât-ı Esasiyede değişiklik yapılması için de teklif yapılmasına olanak bulunmadığı konusunda görüş birliğine varıldığını; ancak, Mahkemenin çalışmaları sırasında bazı mebusların adına rastlanırsa, yeterli delil ile durumun Meclise arz edilebileceğini, Meclis tatilde olduğundan, toplanıncaya kadar beklemek gerektiğini, erken toplantının ise önemine göre ele alınabileceğini» bildirmiştir (Aybars, s. 92).

⁵⁶ Rauf Bey, Londra'dan TBMM Riyaset-i Celilesine yazdığı 30 Haziran 1926 tarihli mektupta, mebusların cürm-ü meşhut iddiasıyla masuniyetleri ref' edilmeden tevkiflerini bir «taklib-i hükümet» suçu saymaktadır (Cebesoy, II/s. 227).

Bu suikast girişimiyle ilgili olarak, (Kastamonu mebusu) Halit (Akmansü) Bev dışında kalan, eski TpCFlı bütün milletvekilleri tutuklanmıştı (Ziya Göğem, II/s. 310). Öte yandan, tutuklanan milletvekillerinden biri, eskiden TpCF üyesi değildi: bir din adamı olan (Erzurum mebusu) Câzım Efendi (Duru: 1886-1972). TBMM albümünde sarıklı bir resmi bulunan bu zat yalnızca II. Dönemde milletvekilliği yapmıştır.

«Şükrü, Kara Kemal, Cavit Bey gibi İttihat ve Terakki devrinin son meş'um günlerinde kalb-i millette elim hatıralar bırakmış olan kimselerin kendilerine mensup addettikleri anasıra İkinci Grup zümresini mecz ve terkip ve TpcF nam ve hesabına olarak yeni bir fırsat ve meharette meydana çıktıkları anlaşılmaktadır.» (*Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1926)

Suikast davasının son kararında, 13'ü vicahen, 2'si gıyaben (Kara Kemal ile Abdülkâdir) olmak üzere 15 kişi idama mahkûm edilmiştir. Bunlardan, Em. Baytar Alb. Rasim, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Gürcü Yusuf, Lâz İsmail, eski Trabzon Mebusu —ve birara Adliye Vekâleti Vekili— Hafız Mehmet, eski Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit, İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Abidin, Eskişehir Mebusu Alb. Arif'in yanısıra, savcının haklarında hapis cezaları istediği Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat ve Sivas Mebusu Halis Turgut gibi eskiden TpcF'na üye olan milletvekillerinin de ölüm cezasına çarptırılmış olmaları dikkate değer.⁵⁷ Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal Paşalarsa (sonuncusu dışında hepsi halen milletvekili), Cumhurbaşkanı'nın özel isteğiyle beraat ettirilmiştir.⁵⁸

İttihatçıların Sonu

Izmir Suikast Girişimi Davasının Ankara Aşaması

Ülkemizde kurulmuş siyasal partilerin en önemlilerinden biri olan İttihat ve Terakki'nin ne zaman sona erdiği, yakın dönem tarihçileri için çetin bir sorundur. Biçimsel açıdan, Sina Akşin'in (*100 Soruda İttihat ve Terakki*'de) yaptığı gibi, bu partinin Mondros Bırakışmasından iki gün sonra toplanan kongresinde kendi kendisini feshederek Teceddüt Fırka-

⁵⁷ Hatta Ali Fuat Paşa siyasal anılarında, Canbolat ile Halis Turgut'un onar yıl sürgüne mahkûm edilmişken, kendilerini savununca idama mahkûm olduklarını söylüyor (II/s. 219-20).

⁵⁸ Cebesoy aynı anılarında (II/222-24), 18 Mart 1927 gecesi, Çankaya'da Gazi'nin kendisine «Paşaları senin hatırın için affettirdim» dediğini aktarmaktadır. Bu lehte müdahaleyi doğrulayan bir başka tanık da Fahrettin Altay Paşadır. Onun anlattığına göre, daha 1926 Temmuzunda Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşanın yanında kendisine «Ali Bey bizim paşaları da asacak» demiş; İsmet Paşayla Fahrettin Paşanın ricaları üzerine ise, «Pekalâ bakalım Ali Beyle bir daha görüşelim» diye paşaları kurtarmayı vaad etmiştir.

Bu «kurtarma»da ordudan gelen daha yaygın baskıların da payı olduğu yolunda söylentiler vardır. Unutmamak gerekir ki, söz konusu paşalar henüz askerlikten ayrılmamışlardır. Nitekim, Miralay Arif Beyle Rüştü Paşa da, kararda önce askerlikten tard ile sonra (kurşuna dizilmek yerine) asılma suretiyle idama mahkûm edilmişlerdir.

sına dönüştüğü, dolayısıyla İttihatçılığın öyküsünün burada bittiği ileri sürülebilir. Fakat gerçekte, İttihat ve Terakki'yi diriltmek için, daha sonraki yıllarda yurt içinde ve dışında birçok girişimler olmuştur. İttihad ve Terakki'nin Mason dernekleri örneğinde kurulduğunu, Masonluk gibi İttihatçılıktan da çıkılamayacağını unutmamalıyım. Bu bakımdan, İttihatçılığın son İttihatçı ölünceye dek süreceğini söylemek bile, büsbütün yanlış olmaz.⁵⁹

Gerçekte, Milli Mücadele kadroları geniş ölçüde İttihatçılardan oluşmuş, Cumhuriyet kurulduktan sonra da aynı kişiler yönetimi ellerinde bulundurmuşlardır. Fakat İttihatçıların Merkez-i Umumî âzâsı ve nâzır seviyesindeki eski ileri gelenlerinden birçoğu, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına katılmayıp (ve onlarca kabul edilmeyip) İstanbul'da üslenmişlerdir. Bunlar arasında, Ankara'nın en çok çekindiği, örgütçülük yeteneğiyle eski İaşe Nâzırı Kara Kemal, bilgi ve düşünce gücüyle de eski Maliye Nâzırı Cavit Beylerdi. Bu kişilerin çevresi, daha Cumhuriyet ilânı öncesinden beri gizlice izleniyor, zaman zaman da kendileriyle temaslar yapıyordu.⁶⁰ M. Kemal Paşa, 1922 sonlarında Kılıç Ali ve Topçu İhsan'ı İstanbul'a göndermiş, 1923 başlarında da Kara Kemal'i İzmit'e çağırarak görüşmüş ve bu İttihatçı grubunun desteğini istemişti.

İttihatçıların önce, devrin başvekili Rauf Beyin yardımıyla Birinci Meclis'teki her iki Gruba egemen olmalarından endişe edilmekteydi. Onlara yakıştırılan plâna göre, bu girişim başarılı olmayınca, İttihad ve Terakki Fırkasının canlandırılarak İkinci Dönem seçimlerine girmesi düşünülmüştür. HF'nın Dokuz Umdesine karşılık, bu İttihatçıların benimstedikleri ileri sürülen 9 maddelik program şöyledir:

⁵⁹ Bir araştırma nedeniyle, 1971 yılında İstanbul'daki evinde görüştüğüm eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, söz arasında «Ben İttihatçıyım» demiş, «geçmiş zaman» kullanmayışı dikkatimi çekmişti.

Fethi Okyar'ın anılarında da, Atatürk'ün 1930'da kendisine «...bilirsiniz ki bir İttihatçı iyi dosttur, iki İttihatçıdan korkulur, üç İttihatçı için ise iktidarı almaktan başka tatmin yolu yoktur» dediği —Tahsin Uzer'den aktarmayla— anlatılıyor (*Üç Devirde Bir Adam*, s. 447/dn).

⁶⁰ H.R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, I, s. 287'de, Cavit Beyle Kara Kemal'den başka, Dr. Nâzım, Eski İzmir Valisi Rahmi, Şükrü, Canbolat ve daha bir iki arkadaşlarından oluşan «gizli heyet»ten söz ediyor.

Aybars, s. 248-49'da, TİTE ve TBMM Arşivlerindeki bu konuyla ilgili raporlara göndermeler vardır. Ayrıca, Abidin Nesimî, *Yılların İçinden* başlıklı anılarında, Cavit Beyin evindeki İttihatçı toplantılarından Ziraat Vekili Sabri Toprak'ın Çankaya'yı haberdar ettiğini belirtiyor (s. 249).

- 1 — İttihat ve Terakki bütün hürriyetlere taraftar, radikal bir siyasî fırkadır, efradın siyasî hukuklarına teati [taallûk!] eden hükümler ve kanunlar bu gayeye göre ıslâh olunacaktır.
- 2 — Hâkimiyet ve saltanat, münhasıran milletindir.
- 3 — Hükûmet kuvvetlerinin tevhidinde değil, tefrik ve tevziine taraftardır.
- 4 — Teşriî kuvvet milletçe müntehap iki Meclisten tereküp etmelidir; mebusan intihabatı rey-i âm ile olmalıdır.⁶¹
- 5 — Teşriî kuvvetin tereküp edeceği iki heyet, sulhtan sonra, bir Müessesan Meclisi halinde içtima ederek, memleketin esas teşkilâtını tanzim maksadiyle bir Kanun-u Esasî yapmalıdır.
- 6 — Hükûmet merkezi İstanbul şehridir.
- 7 — İttihat ve Terakki Fırkası, haricî düşman karşısında bütün vatandaşlar arasında, katî bir ittihat teminini bir vatanî vazife bilir; sulh meselesinde memleketin malî, iktisadî, siyasî ve idarî istiklâlini teminden başka bir emeli yoktur.
- 8 — İttihat ve Terakki Fırkası, herşeyden evvel, memlekette muntazam ve asrî bir devlet mekanizması vücuda getirmek lüzumuna kani bulunduğu cihetle, nazariyat ve hayalat peşinde dolaşmayarak, muntazam bir İş Hükûmeti yapmak, efkârın teşehhütüne meydan verecek siyasî mücadelelerden içtinap etmek, memleketin bütün sınıflar ve fertleri arasında, vifak ve muhadenet hislerinin fiilen tesisine, garz ve ihtirasların teskinine çalışmak azmindedir.
- 9 — Bu teşriî devrede, İttihat ve Terakki bir taraftan memlekette muntazam bir idare teşkiline gayret sarfedeceği gibi kurtarılan vilâyetlerin imarı ile melcesiz kalmış olan ahalinin iskânını da vazifelerin başında bilecek ve bu uğurda hiçbir fedakârlıktan geri kalmıyacaktır.

(H.R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, I, s. 288-89.)

İttihat ve Terakki'nin canlandırılması gerçekleşmeyince, bir takım İttihatçılar tek tek CHF'na girerek milletvekili seçilmişlerdir. Bunlar da-

⁶¹ 3 ve 4'üncü maddeler, Kemalist cepheye geçmiş bir eski İttihatçı tarafından şöyle değerlendirilmektedir: «En müthiş irtica - İ+T'nin yeni ve gizli programında Âyan Meclisi-nin iadesinden bahs olunmakta, «tevazun-u kuvva» ifadesiyle saltanatın iadesine işaret edilmektedir.» (*Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1926).

ha sonra TpCF'na katılmışlardır. Bu partinin kapatılmasına kadar TpCF'nda çalışmış olan bazı eski İttihatçıların suikast girişimiyle ilgili görülerek İzmir'de asılmaları, geri kalanlarının da temizlenmesi için bir fırsat yaratmıştır.

İzmir'de gıyaben idama mahkûm olan Kara Kemal, 27 Temmuz 1926'da, İstanbul'da yakalanacağını anlayınca bir tavuk kümesinde intihar etmiştir.

18 Temmuzda Ankara'da İstiklâl Mahkemesi, «Kara Çete» diye anılan İttihatçıların duruşmasına başlamış ve tutumu, suikast girişimiyle ilişki aramaktan çok, geçmiş dönemlerin hesabını sormak yönünde olmuştur. Tutuklanıp sorgulandıktan sonra davaya katılmayarak serbest bırakılanlarla sonradan beraat ettirilenlerin çokluğu, ne kadar geniş bir tarama yapıldığını göstermektedir. Sonuçta 4 idam (Cavit, Dr. Nâzım, Arda han Mebusu Hilmi ve Nail Beyler), 7 tane de (ikisi gıyabî: eski başvekil Rauf ve daha eski İzmir Valisi Rahmi Beyler) onar yıl kalebentlik cezası verilmiştir (26 Ağustos 1926).⁶²

Yine İzmir'de gıyaben idama mahkûm olan eski Ankara Valisi Abdülkâdir Bey 23 Ağustosta Istranca Dağlarında yakalanmış ve Ankara'ya getirilerek 31 Ağustosta hakkındaki hüküm vicahiye çevrilmiş ve o da hemen asılmıştır.

Bütün bu siyasi - adli terör hükümlerinin haksızlığı ortadadır.⁶³ Daha sonraki yıllarda, sanıklardan biri için açıklanan «rehabilitasyon» belgesinde şöyle denilmektedir:

⁶² Bir iddiaya göre, Atatürk, bu davaya ilişkin olarak yeniden yargılanan Hüseyin Cahit (Yalçın) Beyin aklanmasını «hata» saymıştır. (Hüseyin Cahit, daha önce, TpCF'nın polisçe aranmasını gazetesi «baskın» diye nitelediği için Çorum'a süresiz olarak sürülmüş bulunuyordu.) Atatürk'ün 1932 yılında bir gece, sofrasında Ali Çetinkaya'ya, Hüseyin Cahit Beyin İkinci Meşrutiyetten beri yaptıklarını sıraladıktan sonra, (Cavit gibi) «arkadaşlarına tatbik ettiğiniz haklı cezayı bu adam hakkında hafifletmekle hata ettiniz... beni de bu hataya iştirak ettirdiniz» dediği ileri sürülmektedir. Bak. *Bozguna Uğrayan Tek Cephe - Atatürk'ten Bir Hatıra ve Muhalefetin Akim Kalan Birleşme Teşebbüsü* (Ankara: Güneş M., 1954), Demokrat Parti Neşriyatından 11, s. 14-16.

⁶³ Tahrir-i Sükûn Kanunundan sonra, «Mustafa Kemal başka bir çıkış yolu görmediği için tiranlaştı» diyen yabancı bir tarihçi, acıklı bir güldürü niteliğinde saydığı bu dava hakkında şu yargıya varıyor: «Türkiye'nin doğru yola girmek için bir süre bir diktatöre ihtiyacı olduğu iddia edilebilirdi. Fakat, tarihinin bir dönemini kirleten bu gibi kişisel öçalma eylemlerine gereksinimi yoktu. Mustafa Kemal burada en kötü sultanlardan bazılarının yöntemlerine dönmüştü.» M. Philips Price, *A History of Turkey*, s. 134.

Bu davada asılanların aileleri, olaydan otuz yıl sonra, İstanbul'da mevlût okutarak sanıkların suçsuzluklarını ileri sürmüşlerdir. *Akis*, 1 Eylül 1956.

«Rauf Orbay hakkında evvelce İzmir (!) İstiklâl Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkûmiyet kararının ref'i için vâki olan müracaatı üzerine yapılan hukukî tetkikte araya girmiş olan umumî af kanunları isnat olunan fiili bertaraf ettiği gibi, muhakemenin tekrarını da gayri mümkün kılmış ve muhakeme edilebilseydi beraatinin muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür.»

(Rauf Bey VI. dönemde yeniden milletvekili seçildiği zaman, CHP Umumi Reis Vekili tarafından yayımlanan beyannameden: Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, II/216-17).

Şeyh Sait Ayaklanmasına ilişkin ikinci derecedeki davaların sonuçlanmasından sonra Şark İstiklâl Mahkemesinin işleri tavsadığı gibi,⁶⁴ Ankara İstiklâl Mahkemesinin de son önemli işleri Suikast ve İttihatçılar davaları olmuştur.

2 Kasım 1926'da, TBMM'nce «Ankara ve Şark İstiklâl Mahkemeleri erkânına beyan-ı takdirat olunmasına dair HUK» (sayı 267) alınmıştır. Nihayet, Heyet-i Vekilenin 27 Şubat 1927 gecesi yaptığı toplantıda verilen karar üzerine, CHF'nın (yani Meclis Grubunun) ertesi günkü içtimâmında, «Müddet-i faaliyetleri hitam bulmak üzere bulunan İstiklâl Mahkemelerinin devam-ı faaliyetlerine lüzum kalmadığı hakkında Reis İsmet Paşa Hazretlerinin beyanatlarına ittila hasıl olmuş ve Takrir-i Sükûn Kanununun iki senelik bir devre daha temdidi kabul edilmiştir» (*Aynı Tarihi*, Sayı 36, Mart 1927. Aynı kaynakta, Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Beyin, kendi mahkemesinin faaliyetini özetleyen bir beyanata da aktarılmaktadır: «İki sene zarfında rüyet etmiş olduğumuz muhtelif 351 davaya dahil olan 2436 maznundan 1343'ünü beraat ettirdik ve elyevm 2 davayı 95 maznunuyla cihet-i adliyeye devretmek üzere bulunuyoruz. Rüyet ettiğimiz bervec-i balâ davalar meyanında selâhiyetimiz dahilinde olan askerî ceraim bu yekûna dahil değildir»). Başvekil, Gruptaki bu beyanatında, «Bilhassa Reiscumhur Hazretlerinden aldığım ilham üzerine Takrir-i Sükûn Kanununun iki sene temdidini, İstiklâl Mahkemelerinin ilgasını teklif ederim» demiştir (*Cumhuriyet*, 1 Mart 1927). Böylelikle, süreleri uzatılmayan her iki İstiklâl Mahkemesinin görevi 7 Mart 1927'de sona ermiştir.

⁶⁴ «Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumisi, Karesi Mebusu Süreyya Bey Geldi: Şark İstiklâl Mahkemesi şimdiye kadar (15) bin eşhas-ı maznune hakkında tahkikat ve muhakemat icra etmiştir. Bu işlerin muhaceme haline geldiği zamana nazaran, bugün mahkememizin tetkik ve tahkik etmekte olduğu mesail çok azdır.» *Cumhuriyet*, 21 Kânunuevvel 1926. (Savcı, ellerinde 100 kadar dava kaldığını sözlerine eklemiştir.

İstiklâl Mahkemi Kanunu, ancak 4 Mayıs 1949'da 5384 sayılı yasayla kaldırılmış olmakla birlikte, geçen 22 yıl boyunca bir daha İstiklâl Mahkemesi kurulmamış, fakat çok-partili yaşama girilinceye değin bu olanak her zaman kullanılmaya açık tutulmuştur.

Takrir-i Sükûn Kanunu ise, İstiklâl Mahkemelerinin sona ermelerinden sonra iki yıl daha yürürlükte kalmış, ama bu süre içinde «hemen hiç kullanılmamıştır.» (Başvekil İsmet Paşanın 4 Mart 1929 tarihli nutkundan: *Ayın Tarihi*, Sayı 57-58-59, Birinci Kânun 1928 - İkinci Kânun/Şubat 1929.)

d) İstiklâl Mahkemelerinin Sınır Tanımazlıkları Bir Örnek : Adana Valisi Hilmi Bey Davası

Şark İstiklâl Mahkemesi bazı mülki idarecileri Şeyh Sait Ayaklanmasında işbirlikçiliği ya da ihmalcilik nedenleriyle yargılamış ve cezalandırmıştır. Bu doğal sayılabilir. Fakat, Ankara İstiklâl Mahkemesi, İzmir Suikast Girişimi dolayısıyla Başbakanı tutuklamaya kalkışarak en cüretli davranışında bulunmasından çok önce, daha göreve başladığı ilk günlerde, Adana Valisi Hilmi [Uran] Beyi de bir yetke gösterisi yaparak tutuklamak istemiştir. Bunun nedeni, Antalyalı gazeteci Şükrü Oğuz ile arkadaşı Ali Ruhi'nin yaptıkları bir konuşma hakkında açılan kovuşturma için gösterilen tanıkları, Valiliğin ödenek olmadığı gerekçesiyle Ankara'ya göndermeyi geciktirmesiydi. Ancak İçişleri Bakanının aracılığıyla ki, vali tutuksuz olarak Ankara'ya getirilmiş ve 25 Mart 1925 günü yargılanarak 250 TL para cezasına çarptırılmıştır. Bu ceza Bakanlık bütçesinden ödenmiş ve vali görevine iade edilmiştir (Aybars, s. 153-54).⁶⁵

Şark İstiklâl Mahkemesi ise, buna benzer sayılabilecek daha sonraki bir olayda askerlere dış geçirememiştir. Elâziz Mıntıka Kumandanı Mirliva Nurettin Paşayı, 6 Mart 1926'da kişisel bir nedenle bir CHF Müfettişini dövdüğü için yargılamaya kalkmış, işe Ordu Müfettişinden Reiscumhura

⁶⁵ Aslında, işin daha ilginç bir sonu vardır. Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Bey, aynı zamanda Ankara'daki İthalât-İhracat TAŞ'nin idare meclisi reisidir; bu yargılamada yakından tanıdığı Hilmi Beyi kısa bir süre sonra valilik maaşından çok daha yüksek bir aylıkla şirketine umum müdür yapar [Hilmi Uran, *Hatıralarım* (Ankara, 1959), s. 201]. Ama, şirket adında denildiği gibi ithalât-ihracat işleriyle değil, Yenişehir'de aldığı ev inşaatı taahhütleriyle uğraşmaktadır (s. 205). 1922'de kurulup çeşitli yolsuzluklara karıştıktan sonra 1937'de fiilen, ancak 1949'da ise hukuken son bulan ve o dönemde devlet yardımıyla zengin yaratma politikasının ilginç bir uygulamasını serimleyen bu şirket konusunda geniş bilgi için bak. Selim İkin, «Türkiye Milli İthalât ve İhracat Anonim Şirketi,» *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı 2 (1971 İlkbahar), s. 199-232.